suse survel sai Aleksandrikoolist ainult vene õppekeelega linnakool Põltsamaal, mis 1888. a. avati, kuid aastat kakskümmend hiljemini oli Tartu jällegi see koht, kus esimene eestikeelne tütarlaste-keskkool ellu kutsuti.

Ärkamisajast põlvnevaist eesti rahvuslikest ettevõtteist, mis Tartuga seotud, on ulatuva tähtsusega veel üldised laulupeod, mida siin neli ära peeti. Kuigi mitte kõik neist ei leidnud üldist eestlaste poolehoidu, kuigi nende toimepanemisel tuli eestvõtjail sõtkuda mitmesuguseid kroonupatriootilisi kõverkäike, oli vaja rahvuslikud suurettevõtted kuulutada „priiusepidudeks", pärispõlve kaotamise mälestuseks, kuigi neil ei suudetud küllaldaselt esile tuua eestluse ühiskondlik-rahvuslikku seisukohta saksluse ja Vene võimu vastu, oli siiski neil laulupidudel kogu eestlaste maa kohta suur äratav mõju. Tartu suhtes aga aitasid nad ka omalt poolt rõhutada selle linna keskkohalist tähtsust eesti kultuurielus. Üldistest laulupidudest, mis Tartus ära peeti, oli esimene 1869. a., millest osa võttis 41 koori 800 lauljaga ja 5 mängukoori 56 liikmega; teine 1879. a. 46 kooriga, kus lauljaid 1054, ja 18 mängukooriga, milles 202 liiget; neljandast üldisest laulupeost, mis 1891. a. Tartus toime pandi, võttis osa üle 2600 laulja ja umbes 600 mängumeest. Kõik senised eesti laulupeod ületas oma osavõtjate rohkusega viies üldine laulupidu 1894. a., kus esinesid 131 segakoori, 94 meestekoori ja 38 mängukoori, ühtekokku 3951 tegelasega. Juba need arvud üksi näitavad küllalt kujukalt laulupidude suurt tähtsust eesti rahvusteadvuse kasvatamistöös, teisest küljest aga ka Tartu osa selles tegevuses.

Käsiteldavas ajajärgus pandi Tartus alus ka eesti üliõpilaste organiseerumisele. Ühes sellega sai võimalikuks nende tihedam osavõte kohaliku eesti seltskonna elust ja rahvuslikest püüdeist. Küll oli juba aastasaja esimesel poolel siinses ülikoolis õppinud eestlasi, kes ei salanud oma tõelist rahvuslikku kuuluvust, kuid need olid arvult siiski üksikud, kes ei moodustanud mingit silmapaistvamat kogu. Alles ärkamisajal muutub siin pilt. Ühenduses suure rahvusliku murranguga ja selle mõjustusel pannakse 1870. a. alus esimesele eesti üliõpilasorganisatsioonile, millest aja jooksul välja areneb Eesti Üliõpilaste Selts. See organisatsioon, mis oli esialgu küll väga väiksearvuline, sai siiski väärtuslikuks kokkupuutumis-kohaks eesti väiksele akadeemilisele perele ja Tartu eesti haritlastele, samuti ka oluliseks kasvatavaks teguriks kohalikus kõrgemas koolis õppivaile eesti noormeestele, kes oma väikse rahvusliku organisatsiooni eluõiguse eest olid sunnitud lööma esimesed ägedad lahingud. See esimene eesti rahvuslik üliõpilasorganisatsioon sai ka tähtsaks teguriks linnas seni hoogsalt käimas olnud eesti haritlaste saksastumise vastu ja agaraks osavõtjaks rohkeist eesti rahvuslikest ettevõtteist, mis Tartu tähtsust eesti kultuuri keskkohana aitas aina kasvatada.

Tartu oli aastakümneid Eesti juhtivaks vaimliseks keskuseks nii oma eelnimetatud rahvuslikkude üritustega kui ka eestluse ideoloogia kujunemise juhtimisega. Siin tärkas ja kasvas ka eesti opositsioon valitseva olukorra vastu varemini ja tugevamalt kui kuskil mujal Eesti linnadest. Tartus valminud intelligents etendas silmapaistvat osa selle opositsiooni kujunemisel ka mujal Eestis — isegi Tallinnas. Käesoleval sajandil on Tartu oma endise rahvusliku ainuvalitsusliku juhi seisukoha järk-järgult kaotanud, andes selle lõpuks maa suuremale politilisele keskusele — Tallinnale, ise jäädes teaduslikkude ja kunstiliste ürituste asupaigaks.

Tähtsamaid politilisi sündmusi Tartus viimaseil aastakümneil. Politiliselt on Tartu jaganud kogu maa üldist saatust, millest registreerime ainult tähtsamaid sündmusi. — Rahutu 1905. a. leidis elavat vastukaja ka Tartus, kus eriti tugev

Tartu, lk. 170